

ANTANAS ANDRIJAUSKAS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

GENIALUMO IR IŠSKIRTINIŲ SUGEBĖJIMŲ PAVELDIMUMO PROBLEMA F. GALTONO MENO PSICHOLOGIJOJE

The Problem of Genius and Ability Inheritance
in F. Galton's Psychology of Art

SUMMARY

The article's main focus is the concept of genius developed by the English polymath Francis Galton. The article describes the novelty of this concept as well as its author's wide invocation of newest achievements in the natural and hard sciences for research in the psychology of art. The article first deals with the principal tenets of his theory on human genius and inheritance of exceptional abilities. Based on the analysis of the most important works in the field of psychology of art, it shows that Galton was the first scholar in the West that under the influence of Darwinism strove to prove that exceptional abilities were a direct consequence of inheritance. The article proceeds with a discussion of his new science of eugenics that initially declared lofty goals of the improvement of humanity's quality and health and later evolved into openly racist ideas. Particular attention is given to a discussion of his psychometric fundamentals, exceptional merits in creating new devices and tests for conducting empirical psychological research. These have not only helped to evaluate individual intellectual, artistic and other abilities, but also became a fundamental part of modern psychodiagnostics and psychometrics.

SANTRAUKA

Straipsnyje pagrindinis dėmesys sutelkiamas į anglų enciklopedininko Francis Galtono sukurtos genijaus koncepcijos analizę, išryškinamas jos novatoriškumas, platus naujausių gamtos ir tikslųjų mokslų laimėjimų pasitelkimas meno psichologijos tyrinėjimams. Pradžioje glaustai aptariamos jo išplėtotos genialumo ir išskirtinių sugebėjimų paveldimumo teorijos nuostatos. Remiantis svarbiausiais meno psichologijos problemas gvildenančiais veikalais parodoma, kad F. Galtonas buvo pirmasis Vakarų mokslininkas, kuris,

RAKTAŽODŽIAI: Francis Galtonas, genijus, talentas, išskirtiniai sugebėjimai, meno psichologija, eugenika, psichometrija.
KEY WORDS: Francis Galton, genius, talent, exceptional abilities, psychology of art, eugenics, psychometry.

remdamasis darvinizmo principais, siekė įrodyti, kad išskirtiniai sugebėjimai yra tiesioginė paveldimumo pasekmė. Toliau straipsnyje aptariamas jo sukurtas naujas eugenikos mokslas. Pradėtas kurti deklaruojant didingus žmonijos kokybės ir sveikatingumo gerinimo tikslus, jis evoliucionavo iki atvirai rasistinių idėjų. Ypatingas dėmesys skiriamas šio tyrėjo pateiktą psichometrijos pagrindų aptarimui, išskirtiniams nuopelnams kuriant naujus empiriniams psichologiniams tyrinėjimams skirtus prietaisus ir testus. Jie ne tik padėjo tiksliau įvertinti konkrečių asmenybių intelektualinius, meninius ir kitus sugebėjimus, tačiau, ir kiek patobulinti, vėliau išplito ir tapo moderniosios psichodiagnostikos bei psichometrijos pamatu.

ĮVADAS

Esminis posūkis nuo Vakaruose ilgai vyravusios metafizinės genialumo, talento ir išskirtinių sugebėjimų interpretacijos teorijos prie racionalesnio genialumo problemų aiškinimo išryškėjo universalių akademinių interesų turėjusio anglų mokslininko Franciso Galtono (1822–1911) veikaluose. Šis Charleso Darwino pusbrolis pirmasis meno psichologijos idėjų istorijoje minėtų problemų analizei pritaikė kokybiškai naujus gamtotyrimus ir statistinius metodus. Remdamasis britiškos Apšvietos ideologijos empirizmu ir racionalizmu, tyrėjas metė iššūkį iki tol genialumo, talento ir išskirtinių asmenybės sugebėjimų tyrimuose besąlygiškai vyravusiai kontinentinei prancūzų ir vokiečių tradicijai. Tuo pačiu jis klojo tvirtus pamatus naujai – anglosaksiškajai – genialumo problemų aiškinimo tradicijai, kurioje pradžioje vyravo britai, o po Antrojo pasaulinio karo į lyderius vis aktyviau veržėsi JAV mokslininkai. Anglosaksų šalyse, neturėjusiose tokių gilių meno ir humanitarinių mokslų tradicijų kaip kontinentinėje Vakarų Europoje, racionalizuojant miglotumu ir įvairiais stereotipais apaugusias genialumo fenomeno interpretacijas, ryškėjo naujos svarbios meno psichologijos raidai tendencijos.

Pirmiausia – tai *meninės* ir *mokslinės* genijaus kūrybinės raiškos sferų suartėjimas, kuris pokario metais buvo išplė-

totas įtakingiausių anglosaksų mokslininkų A. Roe, F. Barrono, C. Rogerso, A. Maslow ir kitų veikaluose. Kita svarbi slinktis – išskirtinis dėmesys *genialumo* problemų analizėje *kūrybiškumui* ir laipsniškas tyrinėjimų akcentų perstumimas iš *meninės* į *mokslinės* kūrybos sritį. Dar vienas ne mažiau ryškus anglosaksiškos meno psichologijos tradicijos bruožas – *empirizmo*, *scientizmo* metodologinių nuostatų bei tikslųjų mokslų metodų įtakos augimas genialumo ir išskirtinio talento žmonių kūrybinės veiklos tyrinėjimuose. Ir galiausiai čia ryškėjo vis didesnis tyrėjų domėjimasis genialių asmenybių kūrybinių sugebėjimų *paveldimumo* problemomis.

Visų šių svarbių ne tik anglosaksų, bet ir apskritai Vakarų meno psichologijos tolesnei raidai tyrinėjimų ištakos pirmiausia siejosi su novatoriškais F. Galtono tyrinėjimais. Juose savo genialumo tyrinėjimų teorines ir metodologines nuostatas mokslininkas grindė ne tik patikimais istoriniais šaltiniais, bet ir jo paties sukurtais įvairiais anketavimo, matematinės statistikos, testavimo metodais, padedančiais tiksliau išmatuoti analizuojamų asmenybių gebėjimus. Jis taip pat pirmasis genialumo, talento, išskirtinių sugebėjimų ir kitų meno psichologijos problemų analizei pasinaudojo kruopščiai parengtais klausimynais.

Analizuodamas išskirtinių intelektualinių ir kūrybinių žmonių sugebėjimų kilmę, jis anketavimą derino su biografinio bei statistinio metodų teikiamais duomenimis ir kartu klojo pamatus kompleksiniams pamatinių meno psichologijos problemų tyrinėjimų principams.

Iš garsios anglų aristokratų, valstybės veikėjų, dvasininkų, teisininkų, karvedžių giminės kilęs enciklopedininkas skirtingais gyvenimo tarpsniais aktyviai reiškėsi įvairiose mokslinių interesų srityse: psichologijos, antropologijos, eugenikos, genetikos, psichometrijos, statistikos, geografijos, klimatologijos ir kitose. Jo mokslinių tyrinėjimų įvairiapusiškumas ir originalumas, dėmesys eksperimentams, patikimiems matematiniais tyrinėjimo metodams natūraliai perėjo iš kitų mokslinio pažinimo sričių tyrinėjimų ir į jo vykdytus meno psichologijos problemų tyrinėjimus. Šioje mokslinio pažinimo srityje labiausiai F. Galtoną domino *genialumo* ir išskirtinių sugebėjimų *paveldimumo* problemos, kurios ilgam užvaldė šio universalaus mokslininko sąmonę ir mintis. Jos gvildenamos daugiau nei trisdešimtyje įvairios apimties veikalų, kurių novatoriškos idėjos skleidėsi stipriai veikiamos pusbrolio Ch. Darwino „Rūšių atrankos“ teorijos. Anot jos, pagrindinis įvairių gyvybės formų ir rūšių tobulinimo mechanizmas yra gamtoje veikiantis *natūralios atrankos dėsnis*. F. Galtonas, remdamasis šia darvinistine teorija, išklėlė hipotezę, kad universalūs natūralios atrankos mechanizmai turėtų veikti ne tik *gamtos* pasaulyje, bet ir *visuomenėje*, taigi žmonių gyvenimo ir kūrybinėje veikloje.

Ryškesniausi F. Galtono genialumo ir talento paveldimumo tyrinėjimų bruožai – enciklopediškumas, originalumas ir dra-

sa laužant daugybę tvirtai akademiniame moksle įtvirtintų nuostatų, stulbinama naujų idėjų, teorinių ir metodologinių priedų įvairovė. Jo tyrinėjimai, palyginti su ankstesniais, išsiskyrė glaudžiu teorijos ir empirijos ryšiu, plačiu daugybės paties sukurtų techninių prietaisų, eksperimentų ir testų pasitelkimu kompleksiniams genialumo ir išskirtinių paveldimų asmenybės sugebėjimų tyrimams.

F. Galtonui gilinantis į gabumų skirtumų problemas, jo veikaluose bendriausiu pavidalu ryškėja darvinizmo įkvėptos teorijos apie žmonių ir gyvūnų paveldimus įvairius bruožus, sugebėjimus užuomazgos. Jos išplėtojamose 1869 m. išleistoje programinėje knygoje *Hereditary genius: an inquiry into its laws and consequences (Genijaus paveldimumas: jo dėsnų ir pasekmių tyrimai)* ir kituose veikaluose, kuriuose mokslininkas detalai tyrinėjo įvairias išskirtinio talento valstybės žmonių, mokslininkų, rašytojų, menininkų veiklos, kūrybos ir jų sugebėjimų paveldimumo problemas. Mokslininko požiūris į genialumą buvo panašus į šopenhauerišką, kadangi genialumu vadinamo išskirtinio talento sklaidą jis traktavo kaip artimą beprotybei nukrypimą nuo normos, tačiau ilgainiui šį nukrypimą vis dažniau traktavo kaip gravitaciją į priešingą beprotybei pusę. Genialumui būdingo išskirtinio talento sklaidą, mokslininko nuomone, neišvengiamai reikalauja iš kūrybingos asmenybės sugebėjimo išsivaduoti iš įprastų kasdieniame gyvenime *normos* ir *logikos* reikalavimų, nes tik išsiverždama iš kasdienybės stichijos geniali asmenybė gali sukurti naujas, žmonijai vertingas idėjas ir kūrinius. Iš čia kyla ir kitas svarbus teiginys, kad išskirtinio talento žmonės, nepaisant jokių nepalankių gyvenimo

aplinkybių, neišvengiamai pasiekia pripažinimą (Galton 1875: 43).

Minėtos knygos įvade mokslininkas rašė: „Talento paveldimumo teorija, nors į ją paprastai žvelgiama su nepasitikėjimu, suranda savo šalininkų ir tarp ankstesnių, ir tarp dabartinių autorių. Tačiau reiškiau pretenziją į tai, kad aš pirmasis mėginau šį dalyką spręsti statistiškai, gavau tokius rezultatus, kurie gali būti išreikšti skaičiais, ir pritaikiau paveldimumo tyrimams nukrypimo nuo vidurinių dydžių dėsnį“ (Galton 1875: 5). F. Galtonas iš tikrųjų buvo pirmasis Vakarų mokslininkas, kuris, remdamasis įvairiomis prielaidomis, hipotezėmis, kruopščiais statistiniais tyrinėjimais, pasitelkdamas apklausų ir įvairių biografinių šaltinių faktinę medžiagą, siekė įrodyti, kad išskirtiniai sugebėjimai (genialumas) yra tiesioginis paveldimumo rezultatas. „Ketinu parodyti, – teigė jis, – kad žmogaus prigimtiniai sugebėjimai yra paveldimi tais pačiais tiksliais apribojimais, kaip ir išorinė forma bei fizinės savybės visame organiniame pasaulyje“ (ten pat: 6).

Pasitelkęs savo darvinistinėms idėjoms įvairius istorinius šaltinius, biografinius ir statistinius duomenis apie daugybės talentingų politikų, visuomenės veikėjų, teisininkų, karvedžių, mokslininkų, rašytojų, poetų, muzikų, tapytojų ir kitų sričių menininkų iškilimą konkrečiose elitinėse giminėse, F. Galtonas monografijoje *English Men of Science: Their Nature and Nurture* (Anglų mokslininkai: jų prigimtis ir ugdymas, 1874) pradėjo sistemingai aiškintis, kaip ir koku būdu išskirtinės genialių žmonių savybės bei sugebėjimai yra paveldimi. Tyrėjo sąmonėje brendo mintis, jog tai, kad elitinėse talentingų žmonių šeimose dažniau

gimsta talentingi vaikai, o paprastose – labai retai, dažniausiai *lemia paveldimumas, o ne įvairių išorinių veiksnių įtaka*. Iš čia kilo antra hipotezė, kad ta aplinkybė, jog dideli gabumai yra retas reiškinys, o vidutiniški – labai dažnas, yra visiškai neatsitiktinis dėsningumas, nulemtas pačios gamtos dėsnų. Jis vadovavosi ir trečia hipoteze: jei išskirtinės talentingiems žmonėms būdingos paveldimos savybės *dažniausiai reiškiasi elitinėse, daug talentingų žmonių turinčiose giminėse, vadinasi, ir jų paveldėjimo mechanizmai tikriausiai paklūsta jau atrastiems darvinistiniams natūralios atrankos dėsniams*. Iš šio anglų elito tyrimo kilo ir ketvirta logiška hipotezė, kad *tokiose giminėse turėtų būti daug daugiau talentingų žmonių, nei jų būna tarp eilinių gyventojų*.

Siekdamas nuosekliai pagrįsti šias su paveldimumu tiesiogiai susijusias hipotezes, F. Galtonas atliko kruopščią 977 garsių žmonių iš 300 Anglijos socialinio elito šeimų biografinių faktų statistinę analizę. Kartu jis išskleidė pagrindines savo tyrinėjimo strategijas ir pateikė atliktų lyginamųjų tyrimų išsamius duomenis. Iš jų pavyzdžiui, paaiškėjo, kad kiekvienai dešimčiai garsių Anglijos žmonių, turinčių išskirtinių gabumų giminaičių, tenka trys ar keturi išskirtinių gabumų tėvai, keturi ar penki išskirtinių gabumų broliai ir penki ar šeši išskirtinių sugebėjimų sūnūs. Nukrypimus nuo šios sąlyginės normos, anot šio entuziastingo darvinizmo šalininko, griežtai reglamentuoja nepermaldaujami paveldimumo dėsniai. Iš čia kilo ir principinė F. Galtono atliktų tyrimų išvada, kad pagrindinė tyrinėjamų atstovų išskirtinių pasiekimų priežastis slypi konkrečioje asmenybėje, o svarbiausi išskirtiniai genialiais laikomų žmonių sugebėjimai yra biologiškai

šeimoje perduodami iš kartos į kartą (Galton 1874: 65–67). Šitai tyrinėjant anglų elito formavimosi dėsningumą, atsirado metodologijos požiūriu viena vertingiausių jo monografijų, kurioje mokslininkas detalai išanalizavo kruopščiai suklasifikuotų į įvairias lenteles ir schemas mokslininkų psichologines savybes ir kartu mokslininko asmenybę pirmą kartą pavertė nuoseklaus empirinio tyrimo objektu.

Kita vertus, F. Galtono įsitikinimu, garsių žmonių palikuonys, be išskirtinių pozityvių sugebėjimų, dažniausiai paveldi ir pirmtakams būdingus negatyvius iš pirmtakų perimtus bruožus. Todėl polinkis į alkoholizmą, ligas, psichines patologijas, aistra keliauti, gyvenimo trukmė, moralės principai čia taip pat traktuojami kaip paveldimi dalykai. Ir galiausiai mokslininkas pažymėjo, kad daugelis net gausiose šeimose gimusių genialiausių žmonių dažnai lieka be palikuonių, tarsi po galingos biologinės, intelektualinės ir kūrybinės energijos iškrovos, suveikus paslaptinam energijos ekonomijos dėsniui, pati gamta daro pauzę siekdama vėl sukaupti energetinius išteklius naujam genialaus subjekto užgimimui ir raiškai.

Taip ilgainiui išryškėjo pagrindinės F. Galtono atliktų genialumo ir paveldimumo ryšių tyrimų nuostatos, *kad žmogaus psichinės savybės, intelektualiniai ir kūrybiniai sugebėjimai yra paveldimi lygiai taip pat, kaip ir jo fizinės savybės*. Jo įsitikinimu, išskirtinių sugebėjimų perdavimo procesas iš vieno giminės atstovo kitiems ir iš kartos į kartą ryškiausiai būna regimas tarp vienoje giminėje iškilusių vadinamųjų „veiklos žmonių“, t. y. teisėjų, valstybės politinių veikėjų ir karvedžių. Daug sudėtingiau šie procesai

skleidžiasi tarp „kūrybinės veiklos“ atstovų (rašytojų, poetų, menininkų). Šioje srityje genijai dažniausiai yra vienišiai, neturintys giminėje didžiųjų pirmtakų, iš kurių galėtų paveldėti savo išskirtinius sugebėjimus (Galton 1875: 251).

F. Galtono pastebėti genialių asmenybių iškilimo skirtumai neabejotinai turi racionalų grūdą; jie yra paaiškinami objektyviais, per amžius Anglijoje tvirtai susiklosčiusio patriarchalinio gyvenimo būdo sąlygotais luominiais ir klasiniais socialinės diferenciacijos procesais. Į aukščiausius valstybės valdymo, politinius, teisės, karinius postus šimtmečiais šioje šalyje dažniausiai pakliūdavo elitines mokyklas baigę įtakingų aristokratiškų arba didžiulius turtus valdančių giminių atstovai. Todėl socialinių sluoksnių dirva, palanki atsirasti į genialumą pretenduojantiems išskirtinio talento rašytojams, poetams, dailininkams Anglijoje buvo nepalyginti platesnė nei ta, iš kurios kilo didieji teisėjai, politiniai veikėjai ar karvedžiai. Šių su socialiniais ir klasiniais visuomenės diferenciacijos procesais susijusių F. Galtono išvalgų taiklumą vėliau patvirtina analogiškus tyrimus savo šalyse darę prancūzų, vokiečių ir rusų mokslininkai.

Palyginti su „veiklos žmonėmis“, aiškindamas talentingiausių muzikantų ir dailininkų iškilimą, F. Galtonas taip pat išvelgė svarbius specifinius veiksnius, kurie buvo tiesiogiai susiję su meninės kūrybinės veiklos savitumu. Jo požiūriu, norėdami priartėti prie genialumo aukštumų, be pagrindinių visoms kūrybinės veiklos sferoms būdingų kūrybinio potencialo elementų (vaizduotės, fantazijos, intuicijos, darbingumo, produktyvumo ir pan.), menininkai pirmiausia turėjo pasižymėti ir specifiniais unikaliais klau-

sos, regėjimo, ritmo, kompozicijos bei kitais konkrečios meno srities meistriškam kultivavimui būtinais sugebėjimais. Antra vertus, gvildendamas konkrečių menininkų išskirtinių kūrybinių sugebėjimų sklaidą, F. Galtonas priminė, kad siekiant teisingai suvokti tokių genijų atsiradimą, negalima ignoruoti ir kitų genialumo sklaidai palankių *paveldimumo* veiksnių įtakos. Nors dažniausiai didžiausi meno genijai giminėje neturėjo sau lygių genialių pirmtakų, tačiau, pavyzdžiui, Rafaelis buvo talentingo tapytojo sūnus, o W. A. Mozartas – „garsaus smuikininko“ sūnus, kuris iš tėvo dar ankstyvoje vaikystėje galėjo paveldėti ne tik klausą, bet ir perimti muzikavimo sugebėjimus ir įgūdžius. Franzo Josepho Haydno tėvas buvo žinomas vargonininkas, o Bartolomé Estebano Murillo turėjo net du pripažintus tapytojus dėdes. Panašių pavyzdžių iš Rytų ir Vakarų tautų kultūros istorijos galima pažerti gausybę, o jie akivaizdžiai rodo, kad F. Galtonas buvo teisingas užsimindamas, jog *genialumo sklaidai neretai yra svarbios net atrodančios kuklios paveldimų sugebėjimų sėklos, kurios realiame gyvenime turi galingą potencialą, kadangi gali išsiskleisti įstabiausiai genialumo žiedais*.

Pagrindiniu ir neginčijamu įrodymu, kad šie išskirtiniai, genijams būdingi sugebėjimai *paveldimi*, F. Galtonas laikė šeimas, kuriose buvo ypač daug garsių žmonių, pavyzdžiui, garsias matematikų Bernoulli ar muzikantų Bachų dinastijas. F. Galtono genialumo ir įgimtų sugebėjimų perdavimo iš talentingų pirmtakų palikuonims teorijas ir tyrinėjimus labai vertino net Ch. Darwinas, kuris visiškai sutiko su savo giminaičio teiginiu, kad *išsilavinimas ir aplinka turi tik silpną povei-*

kį asmenybei, kurios pagrindinės savybės yra įgimtos ir paveldimos.

Kita vertus, detaliai ištyręs keturių šimtų išskirtinio talento kūrėjų biografijas, F. Galtonas taip pat siekė paneigti plačiai paplitusį kategorišką teiginį, kad genialių žmonių sveikata būtinai yra bloga. Tiesą sakant, šiame teiginyje yra tik dalis tiesos. Įdėmiau pažvelgę į žmonijos kultūros ir meno istoriją, iš tikrųjų aptiksime daug trapios sveikatos, ypač balansuojančių psichinės patologijos paribiuose, meno genijų, tačiau dažnai genialumas taip pat būna neatsiejamas nuo sveiko kūno ir jo galingo biologinio energetinio užtaiso. Tai labai svarbūs genijaus kūrybingumo veiksniai, nes siekiant genialumo aukštumų kiekvienoje asmenybės pasirinktoje kūrybinės veiklos srityje, būtina daug ir produktyviai dirbti. Todėl, kaip liudija civilizacijos istorija, genijais iš tikrųjų dažnai tampa labai intensyviai dirbančios ir vaisingai išnaudojančios savo kūrybinius bei energetinius išteklius išskirtinio talento asmenybės.

Kaip rodo ir mūsų jau atlikta analizė, nors aptariama genijaus ir paveldimumo ryšių teorija iš pažiūros atrodo įtaigi, F. Galtonas, nagrinėdamas talento ir išskirtinių sugebėjimų paveldimumo problemą, susidūrė su daugybe neišspręstų klausimų ir neaiškumų šioje itin sudėtingoje mokslinio pažinimo srityje. Pirmiausia nebuvo galima *patikimai* įrodyti, kad apie 70 procentų į jo tyrinėjimų lauką pakliuvusių talentingiausių žmonių, priskiriamų genijų kategorijai, talentai ir išskirtiniai sugebėjimai buvo *paveldimi*. Kita vertus, tos prie genijų kategorijos *priskiriamos* išskirtinių sugebėjimų asmenybės, kurios turėjo atsekamą paveldimumo liniją, *ne visuomet, vertinant jų atliktus darbus, savirealizacijos lygmenį,*

galėjo būti iš tikrųjų pagrįstai laikomos genialiomis asmenybėmis. Todėl kartais sudėtinga kalbėti, kad visiškai patikimai veikia F. Galtono paveldimo genialumo teorijoje nurodytas paveldimumo dėsnis, o jos galutinės išvados yra pagrįstos. Mat tik apie 30 procentų tiriamųjų asmenų atvejų šis išskirtinių sugebėjimų paveldimumas buvo fiksuojamas kaip daugiau ar mažiau akivaizdus.

Objektyvumo dėlei reikia pripažinti, kad šis reto išvalgumo originalus mokslininkas suvokė savo genialumo ir paveldimumo ryšių tyrinėjimų trūkumus. Siekdamas išsiaiškinti likusius neatsakytus klausimus ir pateikti į juos neiginčiamus, griežtais empiriniais moksliniais tyrimais pagrįstus atsakymus, F. Galtonas sukūrė specialų historiometrijos metodą ir pasitelkė savo išvadų teoriniam pagrindimui daugybę įvairių biografinių šaltinių, klasifikacinių lentelių, testų. Remdamasis lyginamąja biografinių faktų ir statistinių duomenų analize, jis itin kinamai parodė, kad išskirtinio talento giminaičių skaičius konkrečioje elitinėje giminėje nuosekliai mažėja tolstant nuo pagrindinio talentingiausio analizuojamos giminės subjekto, atliekančio svar-

biausios konkrečios giminės genialumo versmės vaidmenį. Šis procesas darosi dar akivaizdesnis laipsniškai pereinant lyginamojoje analizėje nuo pirmojo giminystės laipsnio prie antrojo, nuo antrojo prie trečiojo ir t. t.

Gilindamasis į šiuos genialumo ir išskirtinių sugebėjimų sklaidos dėsningumus, F. Galtonas suformulavo regresijos, tai yra genialumo požymių paveldėjimo, dėsnį. Juo teigiama, kad tolstant nuo genialiausio asmens, bet kokie palikuonių skiriamieji bruožai paprastai artėja prie vidutinio populiacijos lygmens dažniau, nei tose šeimose, kuriose šie išskirtiniu talentu pasižymintys genialūs žmonės gimė ir išskleidė savo sugebėjimus. Siekdamas padidinti tyrimų patikimumą, jis netgi pasitelkė šiuolaikinėje genetikoje plačiai paplitusius vadinamuosius „identiškių dvynių“ tyrimo metodus: remdamasis savo sukurtais testais, analizuojamus subjektus įkurdino skirtingose kultūrinėse aplinkose ir tikrino jų poveikį įgimtų gabumų plėtrai. Apibendrinamas šiuos tyrimus, jis priėjo išvadą, kad *palanki aplinka ne nulemia, tačiau turi įtakos konkrečių asmenybių gabumų ir civilizuotumo plėtrai*.

EUGENIKOS PAMATINIAI PRINCIPAI

Sistemindamas savo genialumo ir išskirtinių sugebėjimų paveldimumo tyrinėjimus XIX a. devintajame dešimtmetyje, F. Galtonas į akademinį diskursą įvedė naują mokslą „eugenika“ (terminas kilo iš graikų k. žodžio *eugenes*, reiškiančio „gerą veislę“). Jis entuziastingai ėmėsi projekto kurti eugenikos mokslą, kadangi buvo apimtas didžiųjų abejonių dėl tolesnės žmonijos ateities plintant

pasaulyje demokratinėms idėjoms ir naujiems vaistams, leidžiantiems pažaboti epidemijas, anksčiau šienavusias neturtingus ir menkiau išsilavinusius žmones. Eugenikos mokslo tikslas – paskatinti „kokybišką“ žmonių skaičiaus proporcijos didėjimą bendroje žmonijos populiacijoje. Dar knygoje *Genijaus paveldimumas* mokslininkas teigė: „Man atrodo, kad būsimų kartų gerovei yra

visiškai būtina padidinti esamų sugebėjimų lygį“ (Galton 1875: 209).

F. Galtono įsitikinimu, jau nuo Atėnų civilizacijos žlugimo laikų žmonija nyko ir ryškėjo jos degradacijos požymiai dėl *atsitiktinio* žmonių dauginimosi proceso. Todėl savo eugenikos mokslą jis traktavo kaip Vakarų civilizacijos egzistencinius poreikius atitinkantį mokslą, padedantį sukurti visais atžvilgiais idealių talentingų žmonių rasę. Pamatinius eugenikos principus tyrėjas išdėstė knygoje *Inquiries into Human Faculty and Its Development* (*Žmogaus sugebėjimų ir jų vystymosi tyrimai*, 1883), *Probability, the Foundation of Eugenics* (*Tikimybė, eugenikos pagrindas*, 1907), *Essays in Eugenics* (*Esė apie eugeniką*, 1909) ir kituose veikaluose. Juose eugenikos kūrėjas, remdamasis savo ankstesniais tyrinėjimais, siūlė, jo akimis žvelgiant, perspektyviausius civilizacinės raidos modelius ir tinkamiausius būdus sukurti kokybiškai tobulesnę visuomenę. Tokioje visuomenėje būtų racionaliai išnaudojami jos narių įgimti ir socializacijos procese ugdomi sugebėjimai, taip pat būtų lanksčiai sprendžiami aktualūs žmonių giminės bei sveikatos gerinimo klausimai. Per paskutiniuosius mokslininko gyvenimo dešimtmečius eugenika buvo pagrindinis F. Galtono mokslinių interesų ir visuomeninės veiklos objektas. Jis net finansavo nacionalinės eugenikos laboratorijos sukūrimą, kurioje pats ėjo profesoriaus pareigas.

Galvodamas apie žmonijos ateitį ir kūrybingų, aukštos moralės ir sveikų žmonių skaičiaus proporcijos didėjimą, F. Galtonas siūlė valstybių vadovams pradėti nuosekliai reguliuoti gyventojų reprodukcijos procesus. Aiškindamas savo idėjas, jis veikale *Esė apie eugeniką*

pasitelkė paraleles tarp gyvūnų ir žmonių pasaulio, pabrėždamas, kad natūralūs žmonių charakteriai ir sugebėjimai yra panašūs į mums gerai pažįstamų naminių gyvūnų, tokių kaip šunys ir arkliai, charakterius ir sugebėjimus. Vieni jų yra švelnūs ir geraširdžiai, kiti – niūrūs ir pikti, vieni drąsūs, kiti – ne; vieni energingi, kiti – vangūs ir panašiai (Galton 1909: 2). Šioje charakterių ir sugebėjimų įvairovėje bei mažėjant talentingų žmonių skaičiui mokslininkas išvelgia didžiules problemas, būdamas įsitikinęs, kad sparčiai mažėja aukšto intelekto ir kūrybinga žmonijos dalis. Išeitį iš susidariusios padėties jis regėjo kryptingai vykdomoje dirbtinėje talentingiausių žmonių atrankoje.

Jo įsitikinimu, lygiai kaip selekcionuojant ir kryžminant tarpusavyje geriausias žirgų ir šunų veisles gaunami tobuliausi palikuonys, taip ir kruopščiai atrenkant puikių fizinių ir intelektualinių duomenų sutuoktinių poras bei tokius vyrus ir moteris vedinant per kelias kartas, galima gauti puikių palikuonių. Siekdamas teisingai *atrinkti* žmones, kad būtų įgyvendintas toks tikslas, mokslininkas kūrė įvairius protinių sugebėjimų matavimo (diagnozavimo) testus.

Ilgainiui F. Galtono siūlomos eugenikos programos ir visuomenės tobulinimo receptai radikalėjo stiprėjant jo įsitikinimui, kad būtina visomis priemonėmis užkirsti kelią menkų intelektualinių duomenų, sergančių, protišcai atsilikusių ir pan. žmonių sparčiam dauginimuisi, kuris keliąs rimtas grėsmes tolesnei į degradacijos procesą įžengusios žmonijos raičiai. Šios F. Galtono nuostatos kai kuriais aspektais buvo artimos J. A. de Gobineau, F. Nietzsche's ir M. Nordau idėjoms.

Jo eugenikos mokslas buvo grindžiamas pamatiniu teiginiu, kad žmonės nėra lygūs. „Aš visiškai atmetu teiginį apie prigimtinę žmonių lygybę“ (Galton 1875: 15), – pareiškė mokslininkas. Apie tokius visuotinius idealus kaip „visuotinė lygybė“ jis kalbėjo kaip apie „neabejotiną melą, kuris neturi teisės egzistuoti“. Jis rašė, kad bet koks gailėstingumas vargšams ir ligoniams turėtų būti parodomas tik tada, kai jie savo noru atsisaiko turėti palikuonių. „Skirtingų žmonių ir rasių instinktai ir sugebėjimai, – rašė jis knygoje *Žmogaus sugebėjimų ir jų vystymosi tyrimai*, – skiriasi beveik taip pat smarkiai kaip gyvūnų, esančių skirtinguose zoologijos sodo narvuose“ (Galton 1883: 2). Todėl nepakankamai intelektualių ir kitų gebėjimų stokojančių asmenų įsivyravimas, spartus jų proporcijos augimas kelias rimtas grėsmes žmonijai.

F. Galtonas išskyrė 14 kokybiškai skirtingų asmenybės sugebėjimų pakopų

ir, lygindamas jas tarpusavyje bei plėtodamas skirtingos žmonių giminės atstovų *kokybės* teorijas, aiškiai atskyrė vadinamąsias „aukštesnes“ rases nuo „žemesnių“, kurios, jo tvirtu įsitikinimu, yra nevertos dauginti savo palikuonių skaičių ir šitaip bloginti žmonijos kokybę. Tokiais jis laikė afrikiečius, kuriuos rasiškai traktavo kaip žemesnės kategorijos žmones. Iš čia kilo jo radikalūs kvietimai atmesti „natūralios atrankos“ principus žmonių visuomeniniame gyvenime ir kryptingai pereiti prie praktinio „dirbtinės atrankos“ principų įgyvendinimo. Kitaip tariant, jis gilino properšą tarp išrinktųjų ir eilinių žmonių aukodamas juos patobulintos dirbtinės žmonijos reprodukcijos didingiems tikslams. Iš pradžių deklaruota didinga visuomenės ir žmonijos tobulinimo misija pamažu virto rasistinių idėjų rinkiniu, kurį totalitariniai režimai vėliau panaudojo reakcingais tikslais.

IŠVADOS

Apibendrinant F. Galtono nuopelnus genialumo fenomeno tyrimams ir meno psichologijos raidai, tenka pripažinti, kad nors dėl tuometinio psichologijos mokslo neapibrėžtumo jis nelaikė savęs psichologu, jo originalūs genialumo ir paveldimumo ryšių tyrinėjimai turėjo didžiulį poveikį tolesnei meno psichologijos raidai. Jo dėka čia buvo įtvirtinta daugybė naujų idėjų, teorinių ir metodologinių nuostatų. Užuot plėtojęs anksčiau vyravusias iš romantizmo ir neklasikinės meno filosofijos kylančias intuityvias išvalgas, F. Galtonas pasinėrė į empirinę genialumo ir kitų meno psichologijos problemų analizę siedamas savo

tyrimus su iš Ch. Darwino perimtais prisitaikymo prie aplinkos ir natūralios atrankos dėsniais. Jie, mokslininko įsitikinimu, ne tik reguliuoja *fizinių* ir *psichinių* paveldimumo mechanizmų veikimą, bet ir liudija, kad svarbiausios išskirtinio talento žmonių savybės yra paveldimos.

Kita vertus, remdamasis eksperimentiniais ir matematiniais metodais, F. Galtonas sukūrė mokymą apie individualių psichologinių skirtumų egzistavimą tarp išskirtinio talento žmonių ir savo genialumo paveldimumo paslapčių tyrinėjimąis klojo naujos svarbios psichologijos šakos – *diferencinės psichologijos* pamatus. Jos dėmesio centre atsidūrė individų ir

jų grupių skirtumų, tų skirtumų priežasčių ir padarinių paveldimumo tyrimai, vykdomi taikant eksperimentinius, genetinius ir matematinius metodus. Gvildendamas talentingų žmonių paveldėtus intelektualinius ir meninius sugebėjimus, mokslininkas jautė poreikį kuo tiksliau juos išmatuoti. Tam jis sukūrė keletą sugebėjimų nustatymo metodų, kurių pagrindu vėliau buvo sukurta testų sistema.

F. Galtono meno psichologijos problemų tyrinėjimai, radikaliam konfrontuodami su ankstesne romantinės ir neklasikinės meno psichologijos tradicija, išsiskyrė daugybės idėjų, teorinių ir metodologinių nuostatų novatoriškumu. Tačiau nekritiškas paveldimų veiksnių sureikšminimas neretai lėmė pernelyg vienašališkas išvadas, buvo nepakankamai įvertinama socialinės žmogaus prigimties ir aplinkos veiksnių svarba. Mokslininkas kritiškai žvelgė į tolesnes žmonijos civilizacijos raidos perspektyvas numatydamas ateityje neišvengiamos degradacijos tendencijas. Iš čia kilo jo įsitikinimas, kad žmogaus prigimtį galima pagerinti tik valingai sukuriant naujus įstatymus, kurie skatintų ypač gabių, intelektualiai ir fiziškai stiprių žmonių skaičiaus proporcijos augimą.

Literatūra

- Galton F. 1869. *Hereditary Genius: an Inquiry into its Laws and Consequences*. London: Macmillan.
- Galton F. 1874. *English Men of Science: Their Nature and Nurture*. London: Macmillan.
- Galton F. 1878. Composite portraits. *Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 8: 132–142.

Tokie žmonės pajėgtų kūrybingai mąstyti ir pakylėti visuomenę į aukštesnę civilizacinio išsivystymo lygį. Todėl kvietė vyriausybių vadovus, užuot padėjus silpniems ir stabdžius stiprių ir energingų asmenybių gausėjimą, įvairiais būdais skatinti santuokas tarp talentingų, puikiais duomenimis pasižyminčių šeimų atstovų, ir šitaip kurti naują išskirtinių duomenų žmonių rasę. Priešingu atveju jis numatė civilizacijos raidoje vyksiant neišvengiamus talentingų ir menkai išsilavinusių žmonių proporcijos pokyčius, dėl kurių žmonija degraduos.

F. Galtono sukurti naujoviški, patikimais matematiniais principais paremti statistikos metodai ir testai apginklavo psichologiją svarbiais pagalbiniais instrumentais. Vienas veiksmingiausių iš jų buvo vadinamasis koreliacijos koeficiento tarp kintamųjų apskaičiavimo metodas. Jis leido mokslininkams padaryti svarbias išvadas apie atsitiktinumo galimybes ir santykį tarp dviejų skirtingų charakteristikų, pavyzdžiui, tarp intelekto ir akademinio pažangumo lygio, tarp išorinės išvaizdos bruožų ir pažintinių sugebėjimų lygmens. Šiuos metodus psichologijoje vėliau tobulino XX a. psichologai (Ch. Spearmanas, J. P. Guilfordas ir kiti).

- Galton F. 1883. *Inquiries into Human Faculty and Its Development*. London: J.M. Dent & Company.
- Galton F. 1907. *Probability, the Foundation of Eugenics*. Oxford at the Clarendon Press.
- Galton F. 1909. *Essays in Eugenics*. London: The Eugenics Education Society.
- Galton 1875. Гальтон Ф. *Наследственность таланта, её законы и последствия*. СПб.: [Б. и.].